

DEJSTVA PO KOMUNIKACIJAMA U JUGOSLAVIJI OD 1. DO 7. SEPTEMBRA 1944. GODINE

OPERACIJA »RATWEEK«

U drugoj polovini 1944. približavao se kraj fašističke Nemačke i njenih saveznika.

Crvena armija prešla je, od 9. do 23. juna, u veliku letnju ofanzivu od Barenčovog do Crnog mora. U pobedonosnom nastupanju, na odlučujućem delu evropskog ratišta, na centralnom frontu, ona je do kraja avgusta izbila pred Varšavu, prešla reku Vislu na više mesta i počela odlučujuća dejstva u Rumuniji, Finskoj i na granicama Čehoslovačke. Kao rezultat ovih operacija istupile su iz rata Rumunija, Finska i Bugarska, a u Slovačkoj je 29. avgusta izbio opštenarodni ustanak.¹

Zapadni saveznici, posle iskrcavanja 6. juna u Normandiji na odseku Šerbur — Kan (operacija »Overlord«), uspeli su da 25. avgusta oslobode Pariz i produže napredovanje preko r. Sene na istok, pokušavajući da prisile neprijatelja na odlučujuću bitku zapadno od r. Rajne.

Skoro u isto vreme (15. avgusta 1944) savezničke snage su se iskrcale u južnu Francusku (operacija »Dragoon«), oslobodile gradove Marselj, Tulon i Nicu. Na frontu u Italiji, posle proboja tri nemačke odbrambene linije (»Gustav — linije«, »Hitler — linije« i »Cezar — linije«) i zauzeća Rima (4. juna) saveznici su potisli nemačke snage na sever prema utvrđenoj »Gotskoj-liniji«.²

Nastupanje savezničkih armija prema granicama Trećeg Rajha povećalo je značaj jugoslovenskog ratišta u okviru opšte strategije saveznika.

¹ Анисимов Н. И. и др., *Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 (Краткая история)*, издание второе, Министерство обороны, СССР, Москва, 1970, стр. 346—377 и 386—412.

² Vojnoistorijski institut (u daljem tekstu: VII), *Drugi svetski rat, knj.* 4, Beograd, 1968 str. 171—230 i 479—511.

Stalnim borbama NOVJ vezivala je za naše ratište delove grupa armija »C«, »E« i »F« i kolaboracionističke snage — ukupno oko 500.000 ljudi. Ona je sprečavala organizaciju i stabilizaciju nemačke odbrane na Balkanu i povezala front na istoku, preko Jugoslavije i Jadrana, sa frontom u Italiji.

Stoga su Nemci preduzeli čitav niz operacija (poduhvata) radi neutralisanja najopasnijeg protivnika na Balkanu — NOVJ. Oni su uz pomoć kolaboracionista i snaga kontrarevolucije u julu i avgustu 1944. preduzeli na jugoslovenskom ratištu operacije »Trumpf«, »Hal-lali«, »Fliegenfänger«, »Röslein«, »Sonnenstich«, »Draufgänger«, »Feuerwehr«, »Hackfleisch«, »Rübenschntzel« i »Rübezahl«. Sve te operacije (poduhvati) doživle su neuspeh. U poslednjoj, nazvanoj »durmitorska operacija« (»Rübezahl«) i pored angažovanja znatnih snaga, Nemci nisu uspeli da spreče nastupanje 1. proleterskog i 12. korpusa i Operativne grupe divizija u zapadnu Srbiju.³

U takvoj situaciji Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito boravio je u Kazerti i Napulju. Od 6. do 14. avgusta vodio je razgovore sa savezničkim komandantima za Sredozemlje generalom Henri Vilsonom (Ser Henry Maitland Wilson) i premijerom Velike Britanije Vinstonom Čerčilom (Winston Churchill). Razgovor se odnosio na usklađivanje zajedničkih akcija i dejstava protiv oružanih snaga Trećeg Rajha na Balkanu.

General Vilson je predložio plan koordinacije dejstava Balkanskih vazduhoplovnih snaga (Balkan Aier Force — BAF) i jedinica NOV i POJ na komunikacije u Jugoslaviji, a koje su od vitalnog značaja za nemačku strategiju na Balkanu.⁴

PLAN OPERACIJE »RATWEEK«

a) *Plan savezničke Vrhovne komande za Sredozemlje*

Predlog plana razradio je 11. avgusta 1944. Pozadnji štab Britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ (Rear Headquarters British Military Mission to JANL), na čijem se čelu nalazio brigadir Ficroj Maklin (Fitzroy MacLean).

Šifrovan naziv plana zvao se »Ratweek« (»Retvik« — »Nedelja pacova«). Za objekte napada određene su železničke pruge Ljubljana — Zagreb — Beograd — Niš — Solun i Beograd — Niš — Sofija,

³ VII, Zbornik podataka i dokumenata o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (u daljem tekstu: Zbornik), tom IV, knj. 28, dok. br. 86 i 127; knj. 29, dok. br. 9, 21, 91, i 128, knj. 30, dok. br. 175 i knj. 31, dok. br. 90.

⁴ VII, Zbornik, tom IV, knj. 28, dok. br. 114 i knj. 29, dok. br. 1; Čerčil, Drugi svetski rat, knj. 6, Prosveta Beograd, 1964, str. 82—89.

ibarska magistrala, saobraćaj na Dunavu i putna i železnička mreža koja iz doline reke Save izvodi prema Jadranskom moru.

U planu je predviđeno dejstvo svih 12 korpusa NOVJ, 4 operativne zone, 5 kosovo-metohijskih, odnosno makedonskih brigada, i 5 divizija Glavnog štaba NOV i PO Srbije. Predviđeno je da se jednovremeno napadne 37 komunikacija širom zemlje (16 putnih, 20 železničkih i 1 rečna) i eventualno 5 putnih komunikacija u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Ovo poslednje samo ako neprijatelj pokuša da ponovo otvori neke komunikacije koje su u to vreme kontrolisale jedinice NOV i POJ, na pomenutoj teritoriji.

Pored BAF-a u ovoj operaciji planirano je angažovanje i 15. američke vazduhoplovne armije (15. United States Army Air Force — USSAF) iz sastava američkih strategijskih vazduhoplovnih snaga u Sredozemlju (Mediterranean American Strategic Air Force — MASAF).

Operacija je trebalo da otpočne u ponoć 31. avgusta na 1. septembar 1944. i da traje do 7. septembra, tj. 7 dana i 8 noći. Saveznička avijacija je imala zadatak da napada danju, a jedinice NOVJ samo noću. Težnja je bila da se izbegnu eventualni gubici od napada savezničke avijacije na objekte koje su istovremeno napadale i jedinice NOVJ.

Svi objekti napada (komunikacije) bili su razvrstani, prema prioritetu na 1, 2, 3. i 4. stepen. Saveznici su se obavezali da će pravovremeno doturiti eksploziv, minerski alat i pribor, te potrebne količine naoružanja i ostali materijal.

U ovoj operaciji jedinice su dobile šifrovane nazive. Naređenja su imali da prenose lično saveznički oficiri za vezu. Trebalo je postići potpuno iznenađenje i očuvati tajnost operacije, jer su Nemci u to vreme raspolagali šiframa i slušali radio-vezu VŠ NOV i POJ sa potčinjenim jedinicama i komandama.

Jugoslovensko ratište bilo je podeljeno na sektore koji su bili pod komandom komandanta jedinica NOV i POJ. Pri glavnim štabovima, korpusima i nekim divizijama predviđeni su britanski oficiri za vezu, radi koordinacije dejstva jedinice BAF-a, odnosno MASAF-a, sa jedinicama NOV i POJ.

Planom je bilo takođe predviđeno da se za svaki cilj, za koji se nije bilo sigurno da će biti neutralisan dejstvima jedinica NOV i POJ, angažuju Kraljevske vazduhoplovne snage (Royal Air Force — RAF) ili Američke vazduhoplovne snage (U.S. Army Air Force — USAAF).

Operacija po planu »Retvik«, po koncepciji, veličini prostorije na kojoj se izvodila i angažovanim snagama predstavljala je u strategijskim okvirima najveću diverzantsku, a po karakteru jedinstvenu

operaciju u drugom svetskom ratu, čiji je osnovni cilj bio rušenje putnih i železničkih komunikacija sa pratećim objektima širom cele Jugoslavije (sa usputnim uništenjem žive sile). Znači trebalo je sprečiti i usporiti organizovanje nemačke odbrane na ovom delu evropskog ratišta i onemogućiti manevar i izvlačenje znatnih nemačkih snaga Grupe armija »E« iz Grčke (oko 400.000 vojnika).⁵

b) *Plan Vrhovnog štaba NOV i POJ*

Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito prihvatio je, u osnovi, britanski predlog plana za zajednička dejstva, te je po povratku na ostrvo Vis 17. avgusta 1944. izdao direktivu glavnim štabovima i štabovima korpusa za rušenje komunikacije, ostavljajući im pri tome punu inicijativu »za dejstva ili podelu komunikacija prema trenutnom rasporedu jedinica pojedinih korpusa«. Bez obzira na to što je ova operacija bila strategijskog značaja, po cilju i razmerama, ipak je osnovni strategijski cilj NOVJ u to vreme bio da se sa 1. proleterskim i 12. korpusom i Operativnom grupom divizija prodre u zapadnu Srbiju i dalje prema Beogradu. Prema tome, u isto vreme odvijale su se dve različite operacije, strategijskog značaja.

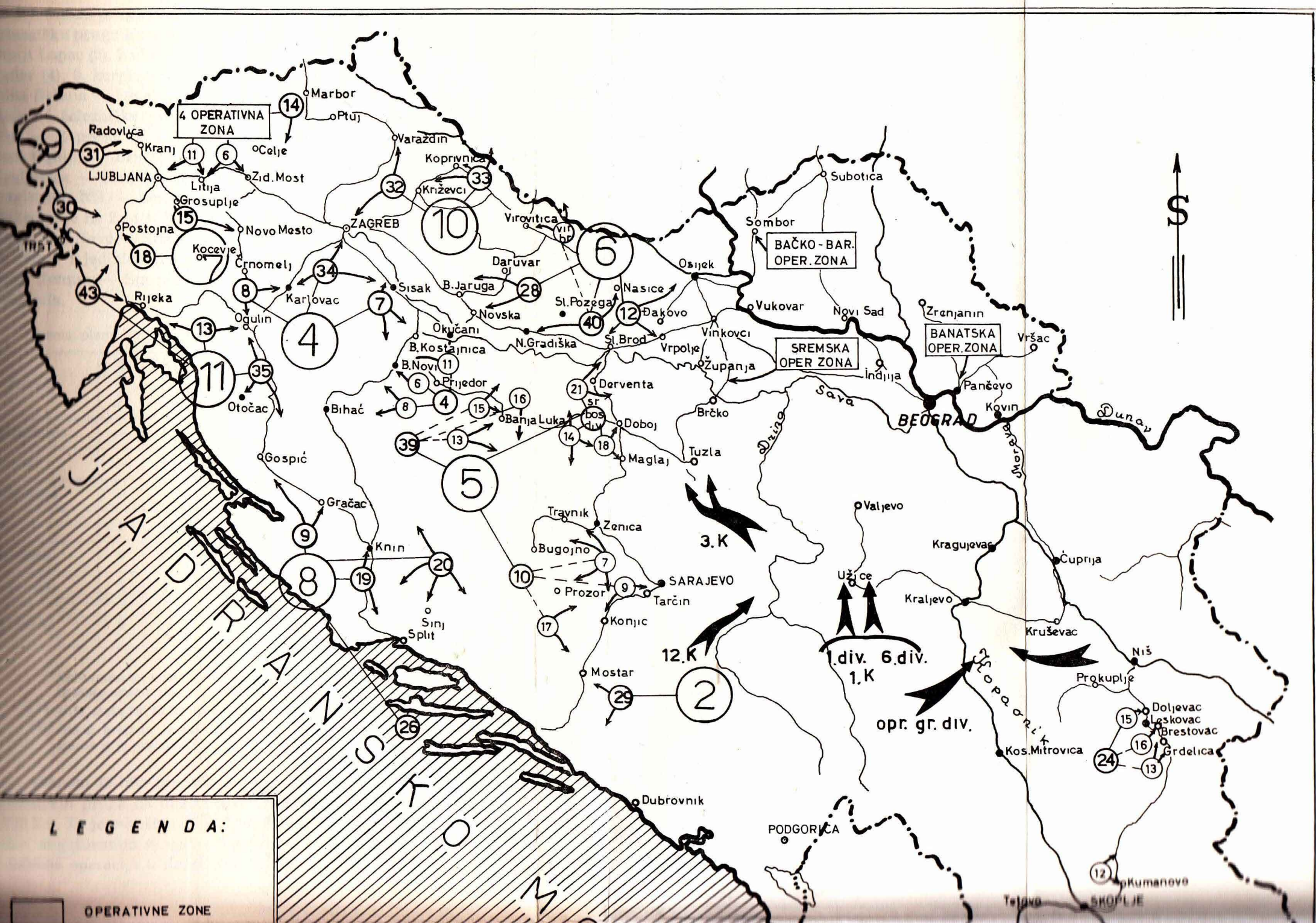
Prema direktivi Vrhovnog komandanta NOV i POJ plan za rušenje komunikacija u Jugoslaviji predviđao je dejstva 8 korpusa NOVJ (4, 5, 6, 7, 8, 9, 10. i 11), jedinice glavnih štabova NOV i PO Srbije, Vojvodine i Makedonije sa ukupno 24 divizije, 4 operativne zone i jedne operativne grupe sa 79 brigada, 6 grupa NOP odreda i 62 odreda i preko 120.000 boraca u operativnom delu, ne računajući jedinice vojno-teritorijalnih organa i stanovništvo koje je takođe učestvovalo u rušenjima.

Plan VŠ predviđao je dejstva: 4. korpusa na železničke pruge Zagreb — Karlovac — Generalski Stol (1) i Kostajnica — Bosanski Novi — Bihać (1), ceste Bihać — Knin (1), Karlovac — Slunj — Petrovo Selo (2) i Bosanski Novi — Bihać (2); 5. korpusa na železničke pruge Slavonski Brod — Doboj — Sarajevo (1), Sarajevo — Mostar (1) i Kostajnica — Bosanski Novi — Bihać (1), ceste Bihać — Knin (1), Doboj — Sarajevo (2), Bosanski Novi — Bihać (2) i Banja Luka — Jajce — Mostar (3); 6. korpusa na železničke pruge Vrpolje — Slavonski Brod — Novska (1) i Vrpolje — Osijek (2); 7. korpusa

⁵ Arhiv VII, reg. br. 1—1, k. 1466/B: Coordinated Operations against Enemy Communications in Yugoslavia — Rear HQ (Headquarters) British Military Mission to JANL, 11. Aug. 44. (Koordinirane operacije protiv neprijateljevih komunikacija u Jugoslaviji — Pozadnji štab Britanske vojne misije pri NOV i POJ, 11. avgust 1944); Fitzroy MacLean, *Escape to Adventure*, Little Brawn and Company, Boston 1951, str. 368—392; Joh Ehrman, *Grand Strategy*, Vol. V, str. 385—388 i Vol. VI, Her Majesty's Stationery Office, London, 1956 str. 44—45, 57—62 i 83; Erich Schmidt-Richberg, *Das Ende auf den Balkan*, Band V, Kurt Vowinkel Verlag, Heidelberg, 1955, str. 23—28.

Pregled dejstava jedinica NOV i POJ po komunikacijama od 1. do 7. septembra 1944.

LEGENDA:

OPERATIVNE ZONE

na železničku prugu Zidani Most — Ljubljana — Trst; 8. korpusa na železničku prugu Knin — Split (1) i ceste Knin — Gračac (1), Knin — Donji Lapac (2), Knin — Sinj (2), Knin — Drniš — Sinj (3) i Drniš — Zadar (4); 9. korpusa na magistrali Ljubljana — Trst i komunikacijama Sežana — Divača, Otoče — Radovljica i Trst — Tržič; 10. korpusa na železničke pruge Varaždin — Zabok — Zaprešić (1), Zagreb — Zaprešić (2) i Zagreb — Banova Jaruga (2); 11. korpus na cesti Ogulin — Brinje — Senj (2), Brinje — Otočac — Gospić (3) i Kraljevica — Senj (4); jedinice GŠ NOV i PO Srbije na železničku magistralu Niš — Leskovac — Kumanovo; jedinice GŠ NOV i PO Makedonije na železničke pruge Skoplje — Veles — Đevdelija i Gostivar — Kičevo — Struga i ceste Bujanovac — Kumanovo i Delčevo — Debar i jedinice Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine na magistrali Zemun — Stara Pazova (2) i na Dunavu od Fruške gore do Beograda.

Prema planu Vrhovnog štaba NOV i POJ angažovano je:

Područje	Korpusa	Divizija	Oper. grupa	Operat. zona	Brigada	Grupe odreda	Određa	Sam. bat.	Ljudi
Makedonija	—	1	—	—	6	—	—	—	6.000
Srbija	—	1	—	—	3	—	2*	—	4.253
Vojvodina	—	—	—	3	1	—	12	—	nedostaju podaci
B i H	1	4**	—	—	12***	1	16	—	19.260
Hrvatska	5	13	1	—	39	4	17	4	73.234
Slovenija	2	5	—	1	18	1	15	—	17.185
SVEGA:	8	24	1	4	79	6	62	4	119.932

* Verovatno su učestvovali Vranjski i Leskovački NOP odred, ali se to iz dokumenata ne vidi.

** Nije uzeta 29. NOU divizija sa potčinjenim jedinicama.

*** Jedna brigada je bila iz sastava 28. NOU divizije, njeno brojno stanje nije uračunato.

Planom je bilo predviđeno dejstvo jedinica NOV i POJ na 29 železničkih pruga na dužini oko 2.600 km i 15 cesta na dužini oko 1.600 km. To je površina od 120.000 km² ili 1/3 Jugoslavije. Po razmerama, angažovanim snagama i postignutim rezultatima, to je bila jedinstvena operacija u drugom svetskom ratu uopšte.

Plan VŠ NOV i POJ se neznatno razlikovao od predloženog plana Pozadnjeg štaba Britanske vojne misije pri NOV i POJ od 11. avgusta 1944. godine.⁶

c) *Operativno-taktičke pripreme operacije*

Za operaciju po planu »Retvik« pripremani su štabovi, komande i jedinice. Najviše se radilo na naređenjima i zapovestima, na dovođenju (prikupljanju) jedinica u polazne rejone, napadima na pojedina uporišta, pripremi jedinica za miniranja i rušenja, materijalnom obezbeđenju, političkoj pripremi i sadejstvu sa savezničkom avijacijom.

Direktivu VŠ NOV i POJ od 17. avgusta 1944. svi štabovi i jedinice nisu mogli primiti u isto vreme. Britanski oficiri za vezu primili su direktivu u VŠ NOV i POJ na o. Visu, pa je teško bilo prebaciti sve u pozadinu i uručiti direktivu glavnim štabovima Vojvodine, Hrvatske, Makedonije, Slovenije, Srbije i štabovima 8. korpusa NOVJ. Direktivu VŠ prvi je primio štab 5. korpusa (21. avgusta). Do 30. avgusta izdate su sve potrebne instrukcije i naređenja, a do 1. septembra i poslednje naređenje (zapovest) nižih jedinica.

Štabovi i jedinice imali su za pripremu 2—10 dana. Glavni štab NOV i PO Hrvatske je izdao prethodno naređenje 22, a osnovno 24. avgusta 1944. godine.

Nešto slično učinili su glavni štabovi NOV i PO Makedonije i Vojvodine i štabovi 4, 6. i 7. korpusa NOVJ, dok su glavni štabovi Slovenije i Srbije uticali na borbena dejstva, dopunskim naređenjima, u toku same operacije.

Vrhovni štab NOV i POJ je takođe intervenisao kod štaba 8. korpusa jer je smatrao da je preuranjeni napad njegovih jedinica 28. avgusta na Gračac odstupanje od opšteg plana.

U depeši od 31. avgusta (Arhiv VII, reg. br. 2—3/1, k. 119/8), između ostalog, piše:

»Vaša odluka za napad na Gračac potpuno je nepravilna. Za Nijemce je to glavna komunikacija. Sigurno će oni tuda izvući još nekoliko divizija. Izgleda da nijeste razumjeli našu raniju direktivu o načinu dejstva . . . Potrebno je da u roku desetak dana postavite dovoljno snaga da naročito u srednjoj Dalmaciji ozbiljno ugroze neprijateljski saobraćaj . . . Težište rada i dalje ostaje na komunikacijama . . .«

⁶ Arhiv VII, reg. br. 11-1, 12-1, 13-1, 14-1, 15-1 i 16-1 — sve u k. 15, reg. br. 54—7, k. 211 i Arhiv IZDG u Ljubljani, f. 154/III: direktive Vrhovnog štaba NOV i POJ od 17. avgusta 1944. glavnim štabovima NOV i PO Hrvatske, Makedonije, Slovenije i Srbije i štabovima 4, 5, 6, 8, 10. i 11. korpusa NOVJ.

Glavni štab NOV i PO Makedonije samoinicijativno je uključio u dejstva i 41. diviziju koja je formirana 25. avgusta, tj. posle primljene direktive VŠ⁷.

Jedan deo jedinica u momentu prijema odgovarajućih naredenja za rušenje komunikacija nalazio se na izvršenju drugih zadataka, pa je za napad trebalo pregrupisati i prikupiti jedinice u nove polazne rejone.

Sve jedinice nisu imale dovoljno minera, pa su neposredno pred početak operacije organizovani minerski kursevi u trajanju od 6 dana⁸.

Britanci su preuzeli obavezu da jedinice NOVJ obezbede potrebnim količinama hrane, odeće i obuće, eksploziva, automatskog oružja, municije i protivtenkovskih sredstava. U prvom redu trebalo je dopremiti pt-oruđa PIAT (Projector Infantry Anti-Tank — pešadijsko protivtenkovsko oruđe). Ne postoji tačna evidencija o tome koliko je materijala dopremljeno, ali se na primer iz depeša GŠ NOV i PO Hrvatske vidi da su njegove jedinice za ovu operaciju primile 26 avionskih pošiljki. U isto vreme primljena je i znatna sovjetska pomoć, mada je dotur eksploziva na nekim pravcima kasnio.

Za dejstva u pasivnim područjima neke slovenačke jedinice su obezbedile potrebne količine hrane za ceo tok operacije⁹.

Pre početka operacije u jedinicama su izvršene odgovarajuće političke pripreme. Saznanje boraca da učestvuju u operacijama širokih razmera i u sadejstvu sa savezničkom avijacijom ulivalo je odgovarajuće samopouzdanje i ponos, a što je uticalo na podizanje borbenog morala.

⁷ VII, *Zbornik*, tom I, knj. 8, dok. br. 126, 129, 136, 140 i 141, knj. 11, dok. br. 98; tom IV, knj. 28, dok. br. 77; tom V, knj. 31, dok. br. 59, 65, 73, 89, 92, 97 (str. 507 i objašnjenje 134. i 136), 99 i 105 i knj. 33, dok. br. 38, 73 i 113; tom VI, knj. 15, dok. br. 118 i 134 i knj. 16, dok. br. 8, 11, 16, 23, 29, 33, 40, 41, 43, 46, 51 i 87; tom VII, knj. 4, dok. br. 18 i 24; Arhiv VII, reg. br. 15-1, k. 232, 6-2, k. 111, 2-3, k. 119/8.

⁸ VII, *Zbornik*, tom V, knj. 31, dok. br. 97 i tom VI, knj. 16, dok. br. 14.

⁹ VII, *Zbornik*, tom VI, knj. 15, dok. br. 134.

U vezi sa dejstvima i uticajem savezničke avijacije na borbeni moral i doturom eksploziva, u izveštaju 10. NOU divizije od 15. septembra 1944 (vidi VII, *Zbornik*, tom IV, knj. 29, dok. br. 71), između ostalog, piše:

»... 4. — Iako je komunikacija Mostar — Sarajevo bila od naročite važnosti za neprijatelja, učešće savezničke avijacije bilo je slabo, efekat bombardovanja neznan. Ipak učešće avijacije uticalo je na borbeni elan naših jedinica, koje su prvi put izvodile operacije uz sadejstvo avijacije . . . Osim toga, naše jedinice pristupile su izvršenju ovog zadatka bez dovoljno eksploziva, koji nam je najpotrebniji. Eksploziv od saveznika kasno smo primili (3. o. mj.), kada je neprijatelj osjetio naše namjere i povećao budnost i kontrolu komunikacija . . .«

Veza je u toku operacije održavana telefonom, radiom i kuririma, a izvještaji i naređenje dostavljeni su šifrovano (VŠ NOV i POJ) ili otvorenim tekstom ka nižim jedinicama na nivou divizija i brigada.

d) *Tok, način dejstva i rezultati*

Sva dejstva su počela u ponoć 31. avgusta 1944. iznenadno i skoro jednovremeno i to pre svega na komunikacije 1. stepena, koje su po prioritetu bile najvažnije. Neprijatelj je tek trećeg dana operacije po planu »Retvik« shvatio da je u pitanju krupna operacija i od vitalnog značaja za njegova dejstva na jugoslovenskom ratištu. Izenađenje je bilo potpuno, a efekat vrlo značajan, pa su i rezultati u prvoj noći bili najuspešniji. Tempo rušenja je počeo da jenjava negde oko 4. septembra, što je imalo za posledicu organizovaniji otpor neprijatelja i potpunije obezbeđenje najvažnijih saobraćajnih objekata i uporišta¹⁰.

Saveznička avijacija (u čijem je sastavu dejstvovala 1. lovačka eskadrila NOVJ) upotrebila je avione operativno-taktičke i strategijske namene. Laki bombarderi i lovački avioni srednjeg radijusa »baltimor«, »P-38«, »ventura« i »spitfajer«, bombardovali su železničke transporte, mostove, prelaze i kolone, na maršu, dok su avioni strategijske namene (bombarderi B-24, »leteće tvrđave«) tukli važnije saobraćajne objekte (železničke mostove, postrojenja kod Niša, Kraljeva, Beograda, Sarajeva, Broda i Čuprije) ili koncentracije trupa (kod Leskovca). Prva lovačka eskadrila NOVJ dejstvovala je u dolini reka Drine, Neretve, Vrbasa i Kupe, te na komunikacijama Gračac — Knin — Drniš i Banja Luka — Bosanska Gradiška. Najjače dejstvo je ispoljila 15. američka vazduhoplovna armija 3. septembra. Samo iznad Srbije dejstvovao je 391 bombarder (od toga 360 bom-

¹⁰ U izvješću Ministarstva oružanih snaga NDH od 20. septembra 1944. (Vidi Arhiv VII, reg. br. 3/7-1, k. 79), između ostalog, piše:

»... Partizani su usredotočili uglavnom svoje djelovanje na prekid prometa, koji se izražava u neprekidnom rušenju željezničkih pruga, mostova i postavljanjem mina kao i napadajima na vlakove... Međutim, početkom rujna rušenja pruga postala su tako velika da je promet na glavnoj pruzi Zagreb — Zemun, Brod — Sarajevo prekinut. Na pruzi Sarajevo — Dubrovnik otvoren je promet 13. IX nakon dužeg perioda... Cestovni promet i nadalje je ugrožen neprijateljskim miniranjem i rušenjem mostova i odvija se uz mnogo poteškoća. Na glavnim cestama promet je moguće samo uz osiguranje, a na jače ugroženim cestama uz jako osiguranje preselica...«, dok u bojnoj relaciji 1. zbornog područja za septembar (vidi Arhiv VII, reg. br. 9/1—9, k. 58), između ostalog, stoji:

»... 1. IX 1944. g. komunisti odpočeli sa masovnim napadajima na želj. prugu u cilju rušenja iste, radi sprečavanja navodnog povlačenja Nijemaca.

Noću 31. VIII/1. IX 44. vrlo jake i dobro oboružane komunističke snage III banijske brigade, ojačane sa nekim odredima, napale su ž. prugu, bunkere i osiguranja na pruzi Repušnica i Volodera...«.

bardera B-24) i 255 lovačkih aviona. Oni su toga dana uništili 154 moto-transporta, 52 lokomotive, 113 vagona i 19 tankera za gorivo i mazivo, dok je oštećeno 65—75 moto-transporta, 24 lokomotive i 113 vagona. Saveznička avijacija napala je ukupno 11 naseljenih mesta, 10 uporišta, 8 železničkih stanica, više železničkih transporta, preko 20 železničkih mostova i prelaza i više drugih ciljeva. Zbog neredovnog dejstva savezničke avijacije na teritoriju Hrvatske, neke njene jedinice prešle su na dejstva danju. Pri napadu američkih »letećih tvrđava« B-24 na koncentracije trupa u Leskovcu, železnička postrojenja u Beogradu, Nišu, Karlovcu, Slavanskom i Bosanskom Brodu i Kraljevu stradao je veliki broj civilnog stanovništva. Radi nepreciznog bombardovanja došlo je do velikog razaranja civilnih objekata. Stoga je Glavni štab NOV i PO Hrvatske intervenisao kod VŠ da se obustavi bombardovanje Karlovca, koje nije dalo odgovarajući efekat, a nanelo je nepotrebno razaranja i žrtve među civilnim stanovništvom.

Saveznička avijacija dejstvovala je grupno sa više desetina aviona koji su u talasima napadali određene objekte (strategijska i operativna avijacija), dok je taktička avijacija uglavnom dejstvovala u parovima ili u grupama do deset aviona. Nemci nisu imali dovoljno snaga (aviona i PAA) da se uspešno suprotstave savezničkoj avijaciji. Nemačka PAA dejstvovala je na klasičan način, raspoređena uglavnom oko objekata od posebne važnosti.

Savezničke vazduhoplovne snage (BAF i 15. USAF), za vreme trajanja operacija po planu »Retvik«, izvršile su 1.973 avio-poleta, samo američka 15. vazduhoplovna armija imala je 1.373 avio-poleta i bacila oko 3.000 tona bombi. Lovačka avijacija RAF izvršila je 600 avio-poleta. U toku celog septembra bilo je 2.436 avio-poleta.¹¹

Jedinice NOV i POJ su u sedmodnevnim dejstvima postigle vrlo značajne rezultate. Zauzeto je 8 naseljenih mesta, 49 uporišta; potpuno je porušeno 77 kilometara železničke pruge (pokidana na 2.903 mesta); zarušene su ceste na 100 mesta; porušeno je 97 mostova, 35 propusta i 5 tunela; pokidano je 77 i uništeno 43 km tt-linija; zaplenjeno je 12 i uništeno ili zapaljeno 318 lokomotiva, zaplenjeno 35 vagona sa materijalom; uništeno je 5 oklopnih vozova i 37 bunkera;

¹¹ VII, *Zbornik*, tom V, knj. 33, dok. br. 116—129 i tom X, knj. 1, dok. br. 56, 58, 59, 61, 63, 65, 66. i 67; Arhiv VII, reg. br. 2—7, k. 9: Ratweek Sitrep, Rear HQ BMM to JANL (Izveštaji o operaciji »Ratweek« Pozadnjeg štaba Britanske vojne misije pri VŠ NOV i POJ) od 1. do 13. septembra 1944; Wasley Franc Craven and James Lea Gate, *The Air Force in World War II*, Vol. III, The University of Chicago Press, London, 1965, str. 472—474; Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-311, F-193/12—16, 51—53, 57—59, 74—81, 97—99, 113—116, 172—175, 239—242, 273—277, 315—320 i 355—362 — izveštaji Komande Jugoistoka od 1. do 9. septembra 1944. godine.

ubijeno je oko 4.200, ranjeno oko 2.000 i zarobljeno oko 5.800 neprijateljevih vojnika. Glavne magistrale bile su duže vremena potpuno izbačene iz saobraćaja.¹²

Jedinice NOV i POJ su u ovoj operaciji primenjivale najraznovrsnije oblike taktičkih dejstava. Nije bilo krutih šablona, već je ispoljavana puna samoinicijativa i snalažljivost. To je i omogućilo uspešno izvođenje ove operacije. Komande i jedinice su uspele da nađu najosetljivija mesta u neprijateljskom sistemu odbrane, koja su bila od vitalnog značaja za odvijanje normalnog saobraćaja.

Sve jedinice (osim 24. NOU divizije) uspele su da se pregrupišu i prikupe do određenog vremena, pa čak i 43. divizija koja se u pripremi operacije formirala.¹³ Jedino je 43. divizija 11. korpusa ispoljila simbolična dejstva i to manjim diverzantskim odeljenjima na pruži Rijeka — St. Peter — Trst, jer se nalazila neposredno u formiranju, dok 39. divizija nije izvršila postavljene zadatke jer se nalazila u borbi protiv četnika.¹⁴

Dvadeset četvrta divizija uspela je da se koncentriše tek 3. septembra pa je sutradan napadala uporišta i rušila objekte na komunikaciji Doljevac — Leskovac — Grdelica.¹⁵

U toku rušenja komunikacija i izvođenja napada na uporišta jedinice su primenjivale raznovrsnu taktiku. Neke su jedinice dejstvovala sa bataljonskim sastavima uz upotrebu diverzantskih (minerskih) grupa (3—5 minera) ili trojki, kombinujući jednovremeno napade na uporišta (železničke stanice), uz istovremeno rušenje i zaprečavanje komunikacija.¹⁶

U Sloveniji su neki odredi (Zapadnokoruški NOP odred) dejstvovali bataljonskim i četnim sastavima uz upotrebu minerskih vodova ili su minersko-sabotažne, ili diverzantske — sabotažne grupe upućivane na veću dubinu, pa su tamo samostalno dejstvovala.¹⁷

¹² Vidi pregled.

¹³ VII, *Zbornik*, tom I, knj. 11, dok. br. 123 i 128 i tom V, knj. 18 i 24.

¹⁴ VII, *Zbornik*, tom IV, knj. 28, dok. br. 114 i knj. 29, dok. br. 2.

¹⁵ VII, *Zbornik*, tom I, knj. 11, dok. br. 175 i 180.

¹⁶ VII, *Zbornik*, tom I, knj. 8, dok. br. 126, 129, 136, 140 i 141 i tom IV, knj. 29, dok. br. 71 i knj. 30, dok. br. 27.

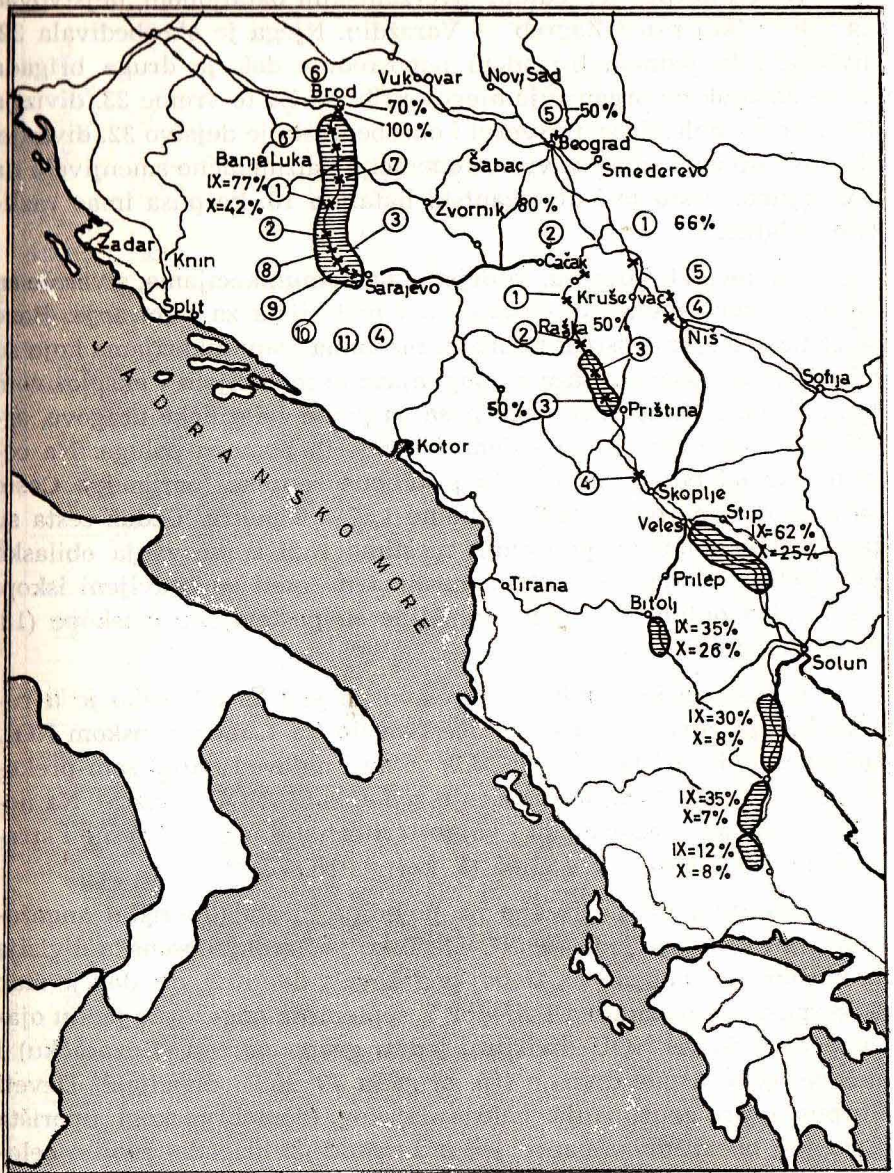
¹⁷ VII, *Zbornik*, tom VI, knj. 16, dok. br. 8.

Minerski vodovi su imali: komandira, političkog delegata, puškomatraljesko odeljenje (trojku) i 5 minera.

U sastavu minersko-sabotažnih grupa se nalazilo 16 minera podeljenih u dve podgrupe.

Diverzantsko-sabotažne grupe sastojale su se od 1 do 2 puškomatraljesko odeljenja, 4 strelca i 2 minera i upućivane su, načelno, u dublju neprijateljsku pozadinu.

Vidi VII, *Zbornik*, tom VI, knj. 16, dok. br. 9 i 12, str. 72.

Iz Pregleda komande Jugoistoka (skica br. 25)

(Arhiv VII, reg. br. 12/1, k. 2)

Deseti korpus je, jednim diverzantskim bataljonom, dejstvovao na železničkoj pruzi Zagreb — Varaždin. Njega je obezbeđivala 32. divizija i to jednom brigadom neposredno, dok je druga brigada imala zadatak da organizuje njegov prihvata. Za to vreme 33. divizija 10. korpusa nalazila se u rezervi i obezbeđivala je dejstvo 32. divizije. Obe ove divizije su se za vreme operacije naizmenično smenjivale na položajima, pošto je i diverzantski bataljon 10. korpusa imao različite zadatke.¹⁸

Jedinice 11. korpusa, za dejstva na komunikacijama, stvarale su baze rezervne municije, eksploziva i materijala za miniranje. Baze su se nalazile u neposrednoj blizini mesta na komunikacijama koja su određena za rušenje. Baze su popunjavane municijom i eksplozivom samo noću. Jedinice ovoga korpusa su palile železničke pragove, sekle železničke šine (miniranjem) i dizale ih pomoću poluga. Na cestama su od posečenog drveća pravljene zapreke (barikade). Ceste su prekopavane po širini 4 a dubine 1,5 — 2 metra. Uzduž cesta su postavljane mine na pogodnim mestima radi sprečavanja obilaska (34. NOU divizija). Na nekim mestima na cesti su pravljene iskopi širine 20 i dubine 3—5 metara. Mine su postavljene u iskope (13. NOU divizija).¹⁹

U rušenju komunikacija učestvovao je i narod. Tako je u rušenju pruge Struga — Kičevo učestvovalo (sa 1. makedonskom NOU brigadom) oko 1.000 meštana, dok je na Žnidovcu narod sam prekopavao cestu, ubrzavajući izvršenje zadatka 13. NOU divizije. Na nekim mestima angažovani su i vojno-teritorijalni organi (mesne i straže komandi mesta) i omladina (5. korpus NOVJ).²⁰

Međutim, pri dejstvima na pojedina mesta (uporišta) angažovane su i krupnije jedinice NOVJ. Tako je Srednjobosanska divizija 5. korpusa pri napadu na Doboj angažovala dve brigade, dok je štab 5. korpusa pri napadu na Prijedor 6. septembra angažovao jednu ojačanu diviziju (4. NOU diviziju), jednu grupu odreda (Kozaračku) i delove jedne druge divizije (15. brigadu 39. NOU divizije).²¹ Deveti korpus je pri zauzimanju belogardejskog (domobranskog) uporišta Črni vrh obezbeđivao napad jedne brigade (3. brigade) svojim celokupnim snagama — 30. i 31. NOU divizijom.²²

¹⁸ VII, *Zbornik*, tom V, knj. 31, dok. br. 105.

¹⁹ VII, *Zbornik*, tom V, knj. 31, dok. br. 87 i 105

²⁰ VII, *Zbornik*, tom V, knj. 31, dok. br. 105 i tom VII, knj. 4, dok. br. 28.

²¹ VII, *Zbornik*, tom IV, knj. 29, dok. br. 50, 58, 181. i 182 i knj. 30, dok. br. 14, 26 i 74.

²² VII, *Zbornik*, tom VI, knj. 16, dok. br. 76.

Pregled postignutih rezultata po korpusima (zonama, divizijama) i područjima

Područje	Korpusi	Naselja	U porišta	Željezničke pruge		Ceste		Mostovi		Proputi		Tuneli		Lokomotive		Vagoni		Oklopi vozovi		Bunker	TT linije	Neprijateljski vojnici			
				P	Pr	Z	P	P	P	P	Un.	Zap.	Un.	Zap.	Un.	Zap.	Un.	Ra.	Zar.			Ub.	Ra.		
BiH	5	6	16	25,1	91	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	—	—	—	22	1941	1453	4863	
	—	1	4	3	6	16	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	1000	—	—	
Makedonija*	—	—	1	16	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	—	—	—	3,3	40	—	—	
Srbija**	—	—	2	10	12	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—	—	—	1	46	—	—	
Vojvodina	4	—	7	18,4	1800	9	27	30	—	—	—	—	—	—	—	—	23	—	—	—	29	325	177	138	
	6	1	5	—	945	—	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	4	2,7	156	666	
Hrvatska	8	—	—	nema brojnih pokazatelja, već su podaci uopšteni																					
	10	—	1	12,4	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	—	—	200	100	35
Slovenija	11	—	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	46	—	
	7	—	1	5,1	116	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	54	56	—	
SVEGA :	9	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	46	—	—	—	—	240	—	—	
	4 OZ	—	8	2,8	8	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	80	—	—	—	3	0,5	41	23	42
		8	49	77	2403	100	97	35	5	43	12	318	35	5	37	4187	1971	5782							

OBJASNJENJE ZNAKOVA I SKRACENICA:

* — U to vreme u Makedoniji nije bilo korpusa. Učestvovala 1 divizija i 6 brigada.

** — Učestvovala u rušenju I divizija.

P — porušeno

Pr — prekinuto

Z — zarušeno

Un — uništeno

Zap — zaplenjeno

R — rušeno

Ub — ubijeno

Ra — ranjeno

Zar — zarobljeno

OZ — operativna zona.

Prema Pregledu komande Jugoistoka iz januara 1945. (Oberbefehlshaber Südost Heeresgruppe »F«), Die grosse Asetz-bewegung im Südosten, Hauptquartier, Januar 1945 (Arhiv VII, reg. br. 12/1, k. 2), skica br. 25, — u septembru je bio obustavljen saobraćaj na prugama: Skoplje — Solun za 62% ili oko 19 dana; Skoplje — Kraljevo za 60% ili 18 dana; Beograd — Niš za 66% ili oko 20 dana; Slavonki Brod — Sarajevo za 77% ili oko 23 dana; Zagreb — Beograd za oko 70% ili oko 21 dana. Saobraćaj preko r. Save, zbog porušenih mostova kod Beograda, nije se odvijao u septembru oko 15 dana, a zbog porušenih mostova preko r. Ibra kod Kraljeva oko 27 dana, dok je saobraćaj na Južnoj i Zapadnoj Moravi ozbiljno ugrožen zbog porušenih mostova od strane avijacije.

Operacija po planu »Retvik« je, pre svega, pokazala da je moguće organizovati krupnu diverzantsku operaciju strategijskih razmera u neprijateljevoj pozadini, kada se na okupiranom području nalaze i znatne neprijateljeve snage, a uz angažovanje znatno manjih sopstvenih snaga. U pomenutoj operaciji učestvovalo je oko 120.000 pripadnika NOVJ prema 500.000 okupatorskih i kolaboracionističkih snaga. Prednost se ipak nalazila na strani NOV i POJ. Štabovi i jedinice NOVJ postigli su puno iznenađenje.

Operacija je pokazala da su najbolje efekte imali bombarderi srednjeg dometa koji su napadali sa manjih visina, a posebno ako su ih štitili lovci-bombarderi i lovačka avijacija uopšte. Upotreba avijacije strategijske namene — »leteće tvrđave« B-24 — nije, i pored postignutih rezultata, dala očekivane rezultate.

Puna inicijativa potčinjenih štabova i jedinica iznela je na videlo sve bogatstvo partizanske taktike. Od malih grupa, odeljenja, pa preko bataljona, brigada do divizija i korpusa izvođena su borbena dejstva u okviru jedne jedinstvene akcije. Sve to nije smetalo niti narušavalo kontinuitet i jedinstvo operacije, već je naprotiv obogatilo novim načinima dejstava.²³

U operaciji su došle do punog izražaja minerske jedinice. Na primer, na operacijskom području GŠ NOV i PO Hrvatske diverzantski bataljon 10. korpusa je dejstvovao kao jedinstvena celina, dok je kod ostalih korpusa bio manje-više podeljen po četama koje su opet bile pridavane brigadama na težištu dejstva.²⁴ Iskustvo iz ove operacije i ranijih dejstava navelo je GŠ NOV i PO Slovenije da 5. septembra naredi formiranje krupnijih inžinjerijskih (minerskih) jedinica (bataljona, četa, vodova), dok je GŠ NOV i PO Hrvatske naredio, neposredno po završetku operacije, formiranje diverzantskih odreda. Posle ove operacije, formirani su stalni stručni kursevi pri jedinicama i pri Oficirskoj školi NOV i PO Slovenije.²⁵

Da bi se izbegle protivmere neprijatelja Glavni štab NOV i PO Slovenije je predvideo da se pojedine jedinice ne zadržavaju na jednom rejonu više od tri dana.²⁶

²³ Arhiv VII, reg. br. 11/1—16/1, k. 15.

²⁴ VII, Zbornik, tom V, knj. 31, dok. br. 35 i 81.

²⁵ VII, Zbornik, tom VI, knj. 16, dok. br. 14.

²⁶ VII, Zbornik, tom VI, knj. 15, dok. br. 134.

Postignuti rezultati u ovoj operaciji, kao i u prethodnim dejstvima, primorali su neprijatelja (Nemce) da otvoreno prizna snagu i borbenost naše vojske i umešnost u komandovanju.²⁷

Izneta iskustva su skromna i uopštena te svestranijem proučavanju ove operacije treba prići studioznije. U našoj historiografiji složenost, celovitost i značaj ove operacije nije dovoljno uočen, a sadejstvo sa savezničkom avijacijom i njeni efekti nisu uopšte u našoj literaturi do sada obrađivani. O operaciji je nešto više napisano u Vojnoistorijskom glasniku br. 3/70.

Potpukovnik

Milovan DŽELEBDŽIC

²⁷ Komandant Jugoistoka general-feldmaršal Makmilan fon Vajks (Maximilian von Weichs) je na referisanju 21. septembra 1944. u Operativnom štabu nemačke Vrhovne komande između ostalog, rekao:

»Klasificiranje neprijatelja kao »bandita« i borbe koja se protiv njega vode, kao rat protiv bandita, treba definitivno, kao nepravilno, odbaciti. Radi se, izuzimajući novoformirane, o jedinicama vrlo dinamičnim, koje su u stalnom porastu, a operativno i taktički dobro vođenim, opremljenim teškim naoružanjem, na kome se može pozavideti, i koje nisu za potcenjivanje. Ja se ograđujem od grešaka da precenim neprijatelja, jer baš sadašnje borbe i njihovi obostrani uspesi i gubici su osnova za objektivno ocenjivanje. Smatram da ne grešim u proceni . . .« (Vidi Persy Ernest Schramm, *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945* (Wehrmachtführungsstab), Band IV, Ester Halbband, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am Main, 1961, str. 685—686).